

Middelpuntvliedende en eenheidsoekende kragte in die 19 de eeu:

Die kerkvereniging van 1892 in hervormde Nederland

Bouke Spoelstra
Dept. Diakoniologie & Missiologie
Potchefstroomse Universiteit vir CHO
POTCHEFSTROOM

Abstract

In order to commemorate the unification of the Christian Reformed Churches (CGKN) and the Dutch Reformed Church (NGK) in 1892, this article recalls the centripetal and centrifugal events within the Reformed Church of the Netherlands (NHK) during the 19th century. This history, important to South Africa, is rather unknown. It is alleged that the Church Ordinance of King William I (1816) gave rise to a new idea of the Church as a societal entity, directed by political and ecclesiastical authorities. This idea was challenged by ordinary people in 1834 and more deliberately in 1886 by Church Councils maintaining that the unity of the church is demonstrated by testifying to the traditional reformed faith. This belief brought about the remarkable fusion of two church communities in a century characterised by multiple ecclesiastical secession.

1. Inleiding

Die geskiedenis onder die gereformeerde of hervormde volk in Nederland gedurende die vorige eeu is in Suid-Afrika betreklik onbekend. Die kerkvereniging tussen die Christelike Gereformeerde Kerk (CGKN) en die Nederduitse Gereformeerde Kerke (NGK) in Nederland 'n eeu gelede vang ook die oog omdat *kerkvereniging* daarmee vir die eerste keer pertinent in die kerkgeskiedenis verskyn. Die *Aufklärung* vestig die begrip dat die kerk 'n organisatoriese institusionele en juridiese eenheid is (vgl. Pont, 1991:80-85) en veroorsaak daarmee in die 19de eeu 'n menigte kerklike afskeidings binne reformatoriese kerkgemeenskappe sodat die imperatief van organisatoriese *kerkvereniging* in die 20ste eeu algemeen na vore tree. Gevolglik belig die middelpuntvliedende en eenheidsoekende kragte in hervormde Nederland 'n aktuele probleem.

Kerkeenheid, eenheid van die kerk of kerklike eenheid is vandag 'n boeiende en aktuele onderwerp (Van Aarde, 1989; Schrotenboer, 1992). Die geskiedenis van hervormde Nederland in die 19de eeu weerspieël eenheidsoekende en middelpuntvliedende kragte binne kontrasterende opvattinge oor kerkeenheid. Tradisioneel het die Reformasie eenheid gelees waar almal dieselfde geloof bely. Die *Aufklärung* vestig egter die idee dat eenheid in die kerk as organisasie bestaan en gehandhaaf word wanneer kerkbesture met die tydsgees in pas bly. So word Johannes 17:11 as imperatief tot eenheid vertolk – selfs struktureel sonder verband met geloofsbeleving. Hierdie artikel bekyk die konflikte van die 19de eeu in Nederland wat op die byna gemaklike kerkvereniging van 1892 uitloop.

2. Die Reglement van 1816 vestig 'n moderne begrip vir kerkeenheid

Die Nederlandse monargie het in teokratiese terme die eenheid vir volk, staat en kerk as *corpus christianum* verbeeld en beskerm. Die Provinsiale State wou vir die gereformeerde kerke alreeds met die Unie van Utrecht in 1579 "generalijck ofte particulierlijck al sulcke ordre stellen als zij ... goedt ... vinden zullen" (Hooijer, 1846:14). Die owerhede het salarisse van predikante betaal, die predikante was in diens van die volk en aan die kroon ondergeskik, al het die predikante die verhouding as "collateraal" vertolk (Kleyn, 1888:164, 182-186). Van 1618 tot 1816 is geen nasionale sinodes toegelaat nie en het die kerke net klassikaal en provinsiaal gegroeper (Bouwman, 1937:63 e.v.). Sonder die organisatoriese eenheid het die kerke op grond van die innerlike geloofs- en volksgemeenskap kerklike eenheid beleef.

Toe die Napoleontiese Oorloë die Nederlandse monargie beëindig, het die Nasionale Konvensie die kerklike struktuur van geloof losgemaak (Pont, 1991: 28). Die Konvensie verklaar op 5 Augustus 1796: "Er kan of zal geen bevoorrechte nog heerschende kerk in Nederland meer geduld worden" (Van Loon, 1942:22) en die grondwet van 1798 bepaal: "Alle inrichtingen ter bevordering van godsdienst, deugd en goede zeden en alle genootschappen die hiertoe strekken, staan onder gelijke bescherming der wet" (Hooijer, 1846:18). Predikante wat hulle hierteen verset het, is op gesag van die 'volk' afgesit (Pont, 1991:25). Waar Rome kerkeenheid in die gesagsfeer van die pous, Calvin eenheid in die onderskrywing van dieselfde geloof gesoek het, het die 'verligte' denke die eenheid van die kerk gesien in die vereniging wat vrywillig volgens die wil van die meerderheid ingerig word (Pont, 1991:79-89).

Die bundel Evangeliese Gesange wat provinsiale sinodes in 1807 invoer, het in talle liedere die gees van die *Aufklärung* gedra (Rasker, 1974:37 e.v.; Van der Vyver, 1959:202-212). Minstens een gesang moes in elke erediens gesing word, en ter wille van eenheid sou predikante wat weier, afgesit word. So ontstaan 'n

tipiese 19de-eeuse situasie. Almal was ten gunste van vryheid en ten opsigte van die leer van die kerk was daar 'n laat maar loop houding, maar verset teen sinodale besluite is nie geduld nie. Hierdie ingesteldheid was tiperend van die onverdraagsaamheid van die liberale denke (Pont, 1991:16).

Die predikante en kerke was aan die begin van die 19de eeu te swak om 'n krag in die volkslewe te wees

... omdat zij afgefallen was van het geloof en in dezen afval berustte. ... Bij staatswet werd eers in 1806 en daarna weer in 1812 bepaald, dat de overheid kon vaststellen al wat noodzakelijk was inzake organisatie, de bescherming en uitoefening van den eeredienst en in 1816 werd op onwettige wijze de oude Gereformeerde kerkenordering officieel afgeschaft ... (Bouwman, 1928:312).

Na die val van Napoleon word in Europa 'n restourasiebeweging geloofs om die ou monargie te herstel. In 1796 was die leuse *verandering*, in 1815 word *restourasie* die wagwoord. Die Nederlandse grondwet van 1815 (artt. 139, 191-196) herstel die monargie oor volk en kerk. Die monargie wat die ou politieke orde wou herstel, het egter die herstel van die ou kerklike en godsdienstig orde met alle mag beveg en probeer om 'n verligte kerkinrigting in te voer.

Die nuwe Departement van Erediens met die 'verligte' Janssen aan die spits (Van Loon, 1942:45-115, 210; Rasker, 1974:22, 27), het met behulp van 'verligte' predikante *Het Algemeen reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het koninkryk der Nederlanden* op 7 Januarie 1816 op gesag van koning Willem I afgekondig (Hooijer, 1846:21 e.v.; Pont, 1991:28-131). "De hoogste hiërarch was de koning" (Rasker, 1974:28) en besware teen die wettigheid en inhoud van die Reglement van 1816 is eenvoudig geïgnoreer (Van Loon, 1942:154 e.v., 209 e.v., bylaes 236 e.v.; Kleyn, 1888:129-131; Pont, 1991:21-25).

Die Reglement skep uit die meervoud 'kerken' een *Hervormd Kerkgenootskap* in die enkelvoud (artt. 1,13) – 'n kerkgenootskap waartoe almal behoort wat nie vrywillig daarvan afgeskei het nie. Die genootskap was gegrond op die natuureg van die individu (Rasker, 1974:22, 29; Pont, 1991:86, 100 e.v.). Al die Nederlandse, Waalse en Engelse kerke "behooren tot hetzelfde geheel en zijn onder hetzelfde gemeenschappelijke bestuur geplaats" (art. 13), "deelen van hetzelfde geheel" (art. 14). Die koning het die eerste Sinode benoem (art. 17) wat op sy beurt magte en pligte gedelegeer het na ondergeskikte 'kerkbesture', onderworpe aan die goedkeuring van die koning (artt. 16-30) om "paedagogisch-liturgisch, de opvoeding tot verlichte denkbeelden" te verseker (Van Loon, 1942: 212). Hierdie kerkbesture of kommissies verteenwoordig 'kerk' as wetlik omlinde regs persoon (Collegiën, artt. 16, 27-29, 88, Pont, 1991:42, 89 e.v.). Hulle mag word *ex re sua natura* uit die lede van die genootskap afgelei (art. 3). Die lede self het niks te sê nie (artt. 37, 41-48, 54, 60-64, 90-93). Die godsdienstige Nederlanders het

geglo dat hulle gehoorsaamheid aan die koning en predikante die teokrasie eerbiedig (Van 't Spijker, 1992:87). Die Reglement van 1816 het gevolglik klerikalisme, ceasaropapie, "saeculariseering, oligarchie, hiërarchie, staatsusurpatie en rigtingstrijd" in die NHK ingelui (Van Loon, 1952:187) – verskynsels wat van 1816 tot 1886 kerkverwoestend gewerk het.

In hierdie Reglement is die onsigbare kerk (geloofsgemeenskap) volledig van die sigbare organisasie geskei sodat die kerklike organisasie eintlik geen kerk was nie (Pont, 1991:88). Die Reglement is al skerp gekritiseer (vgl. Van Loon, 1942:188, 217 e.v.; Pont, 1991:79 e.v.), onder andere vanuit die gesigspunt dat die kerk in die Nuwe Testament altyd *mense* impliseer (Snyman, 1977:25,77; Heid. Kat. S. 21; Spoelstra, 1989:13-15; 1986:94 e.v; 1967:23 e.v.). Die Reglement (art. 1 & 2) met sy idee van die kerk as 'n juridiese strukturele eenheid het op gereformeerde erf tot vandag toe 'n onuitwisbare impak gehad. Kuyper onderskei selfs die *kerk as instituut* van die *kerk as organisme* (1909:212-214). So 'n siening van die kerk as struktuur ontnem "die kerk sy menslikheid" (Van Aarde, 1987: 325). Die idee het egter wyd posgevat dat die eenheid van die kerk (denominasie) in struktuur geleë is.

Kuyper (1883:51) skryf die Reglement aan die denkbeelde van die Franse Rewolusie toe. Hy sê:

De leer van de volkssouvereiniteit als bron van gezag ook in de kerk van Christus, ziedaar het hoofdkenmerk van het Collegiaal stelsel. De naam beduidt: *Vereeniging* en is ontleend aan de wet op vereenigingen die in het heidensche Rome bestond, en krachtens welke wet de kerken een tijd lang als *Collegia licita* ... erkend zijn. Het soverein gezag van Christus wordt hier dus losgelaten; ... het Woord houdt op autoriteit te hebben; en hetgeen alleen autoriteit heeft en over kan dragen, is eenvoudig het enkele lid met de andere leden, beslissende naar het stelsel van de helft plus één ...".

Kuyper koppel die Algemene Reglement waarskynlik verkeerdelik aan die Duitse kollegialisme, in plaas van aan die verenigingsreg van die *Aufklärung* (Pont, 1991:112,119; vgl. Brown, 1991).

Die krisis insake kerkbeskouing trek in die 19de eeu saam in die vraag of die eenheid van die kerk gevind word "in de gemeenschappelijke onderwerping aan de reglementen" (juridiese vorm), ongeag wat geleer of geglo word (Rutgers, 1894:36; Van Loon, 1942:212-221). Die gewone volk het geglo dat die tradisionele geloof hulle eenheid in die volkskerk bepaal terwyl rigtingverskille die 18de-eeuse Nederland kenmerk (Hanekom, 1951:1-58, Honders, 1964:21 e.v.). Rutgers (1882:55; 1894:21-36) som die dilemma van die NHK in die 19de eeu so op:

Bij een genootschappelijken band is juist de regelen hoofdzaak ... En wanneer men aan de belijdenis dan noch hecht, dan is de redeneering: het kerkverband is gelegen in de gemeenschappelijke onderwerping aan de reglementen, en de eenheid van belijdenis is wel wenschelijk, maar het *kan toch ook wel* als die ontbreekt. De Gereformeerden kerken hier te landen hebben van de aanvang af juist integendeel zóó gesproken ... gemeenschappelijke onderwerping aan de belijdenis is voor ons geheele kerkverband het ééne onmisbare en éénheid van *kerkelijke vormen* is dan wel wenschelijk, maar het *kan kan toch ook wel* als die ontbreekt ... En wanneer men spreekt van de kerken ... dan wordt dat geheel nooit als genootschap beschouwd.

Die vraag of *gemeenskaplike geloof* of *juridiese vorm* kerklike wese en eenheid bepaal, beheers die geskiedenis in die volkskerk van 1816 tot 1886.

3. Die Réveil

Terwyl regerings probeer het om die ou politieke orde te herstel, skud linkse rewolusies Europa in 1820, 1830 en 1848. Bewegings wat om restourasie van die tradisionele geloof vra, geniet van politieke en kerklike owerhede geen steun nie, maar word met alle mag bestry as 'n gevaar vir ontwikkeling en verligting. Die Switserse Réveil (1817) het na Nederland deurgedring (Rullman, 1916:41; Rasker, 1974:32 e.v., 71 e.v.). Schotsman (1754-1822) herdenk met sy *Eerezuil* in 1819 die Dordtse Sinode van 1618/19 en val met 'n beroep op die Skrif die vernomde ongelooft van die 19de eeu aan. Die regsgeleerde Bilderdijk (1756-1831) kweek in Leiden 'n aantal leiers vir die Nederlandse Réveil. Hy gaan uit van die innerlike gevoelens in die mens (ervaring) en verkondig die waarheid van die Bybel (Honders, 1964:14). Onder sy studente het ook Groen van Prinsterer getel (Rullman, 1916:56-58).

Bilderdijk se leerling, Da Costa (1798-1860), publiseer in 1823 *Bezwaren tegen den geest der eeuw* en beïnvloed die volk teen die heersende liberalisme. Hy deins egter telkens terug wanneer hy die verset moet lei. Bilderdijk se adres *Aan de ware Hervormden in de Gemeente van Holland* stel die verval in die NHK aan die kaak (Rullman, 1916:67 e.v.; Rasker, 1974:71-88). Talle mense trek vanaf 1820 saam in *konventikels, geselskappe* of *oefeninge* (waar oefenaars preek) om innerlike geloof teenoor die uiterlike kerkvorm te beleef (Rullman, 1916:61-70). In dié beweging speel piëtisme uit die Nadere Reformasie 'n rol (Van 't Spijker, 1992:76) Raak merk Keizer (1934:51) op dat 'n deel van die bevolking deur die oefeninge hulle al meer los van die NHK begin voel het en eerder aan die diens van God gebind wou wees. So ontstaan spanning tussen *kerkdiens* en *godsdien*s.

Toe die oefenaar Vijgeboom in 1823 die vrysinnigheid aanval, het sy predikant hom kragtens die Reglement van 1816 (art. 14 en 15) aangekla en hulp van die Departement vir Erediens ingeroep. Die owerheid het die Franse *Code Penal*

(artt. 291-294), wat politieke verset teen die Franse wou straf, teen Vijgeboom gebruik (Bos, 1939:1 e.v.; Keizer, 1934:60 e.v.). Wettige toestemming vir oefeninge is konsekwent geweier en diegene in wie se huise oefeninge gehou is, is beboet, byeenkomste is uitmekaar gejaag, soldate ingekwartier en huise geplunder (vgl. Bos, 1939: 60 e.v., 112 e.v., 131 e.v., 145 e.v.; Keizer, 1934:60 e.v.).

In 1827 wys Molenaar met 'n *Adres aan alle mijne Hervormde Geloofsgenoten* daarop hoe die Reglement van 1816 afwyk van die gereformeerde belydenis. Die owerheid dwing hom egter om die 'rus' in die NHK te eerbiedig (Rullman, 1916:70-73; Keizer, 1934:38-50). Die jong proponent Kohlbrügge preek in die Herstelde Lutherse Kerk die regverdigmaking deur die geloof en gereformeerdes sowel as Lutherane stroom na sy dienste. Wanneer hy aansoek doen om predikant in die NHK te word, maak die kerkbesture dit vir die 'onrusstoker' onmoontlik. Die ondersteuners van die Réveil is hieroor ontsteld, maar doen niks om die "martelaar van het liberalisme" (De Wilde, s.j.:46) enduit te verdedig nie. Rullman noem hierdie daadloosheid die "tragiek van het Réveil" (1916:76-87). Die Réveil stimuleer egter 'n reaksie onder die mense van die laer stand, "die kleine burger- of boerestand" (Bouwman, s.j.:41; Rasker, 1974:56, 70) – 'n reaksie wat op innerlik oortuigings gegrond is.

4. Die Afskeiding van 1834

Teologiese studente stig in Leiden 'n "club" waardeur jong predikante soos Scholte, Brummelkamp, Chevalier, Van Velzen, Meerburg, Van Raalte en ander onder invloed van die Réveil die verval in die NHK raaksien. Ds. H. de Cock van Ulrum word sterk beïnvloed deur Calvyn se *Institusie* en word deur Graaf Van Zuylen van Nyevelt, 'n leidende figuur in die Réveil. Hy begin anders preek as wat hy gewoon was (Rullman, 1916:88-89, 98 e.v.).

De Cock trek teen twee van sy kollegas in die Ring te velde met 'n brosjure *Verdediging van de gereformeerde leer, bestreden door twee zogenaamde gereformeerde leraars of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven* (1833). Hy skryf in 1834 'n voorwoord onder die titel "De zogenaamde evangelische Gezangen, de oogappel der vervoerde en verleide menigte in de synodaal Hervormde Kerk" vir die omstrede brosjure *De evangelische gezangen getoetst en gewogen en te ligt gevonden door Jacobus Klok, verwer en koopman te Delftzijl* (Rullman, 1916:124). Predikante Van Rhee en Scholte het toe al geweier om die Gesange in hulle gemeentes te laat sing. Hulle optrede het gebots met die idee dat die kerkbesture eenvormigheid verseker, en het op 'n konflik rondom geïsoleerde predikante afgestuur (De Wilde, s.j.:36 e.v.).

De Cock wou nie eenheid in 'n nuwe kerkstruktuur soek nie, maar wou eenheid van geloofsgemeenskap in die NHK herstel. Hy dring aan op bekering en verskil

van sy vriend, prof. Hofstede de Groot, dat die evangelie net op sedelike verbetering aandring (Keizer, 1934:199-230). Hy preek weer die onmag en skuld van die mens, die noodsaak van skuldbelydenis en lê nadruk op die eer van God. Sy preke val in die smaak van die gemeente (Keizer, 1934:172) en mense stroom van heinde en verre na sy dienste. Sy kollegas was nie gediend met hierdie "verouderd Dordsch sisteem" nie (De Wilde, s.j.:49). Bouma (1986:12) sê "De Confusie komt in plaats van de Confessie" waarin handhawing van die belydenis as kettery beskou is.

Die Departement vir Erediens en die kerkbesture van die NHK wou van De Cock 'n afskrikwekkende voorbeeld maak (Bos, 1939:231 e.v). Hy is eers gearresteer op aanklag dat hy versuim het om aksyns op sommige van sy publikasies te betaal. Die feit dat hy en sy kerkraad in September 1833 begin het om kinders uit buurgemeentes te doop omdat die ouers nie wou beloof om hulle kinders in die leer van die kerk in hulle tuisdorp op te voed nie, het sommige van sy kollegas tot optrede teen De Cock aangevuur (Rullman, 1916:106-109). Hoewel die Reglement De Cock se optrede nie verbied het nie, word hy oor die doop aangekla, maar die klassikale bestuur skors hom onregmatig oor sy brosjure *Verdediging van de Gereformeerde leer* (1833) wat hy teen twee kollegas geskryf het (Rullman, 1916:110-115).

De Cock het nog steeds die aandrag van gemeentelede om af te skei weerstaan. Hy het die slagoffer geword van die oppergesag van die Sinode en die koning wat in klein bestuurskolleges verteenwoordig was. De Wilde (s.j.:12, 53) sê daarvan:

Zoo was dus feitelijk weer de roomsche hiërarchie ingevoerd en was de Kerk geworden een godsdienstig genootschap door den wil des menschen geformeerd, niet Christus, maar de mensch was het Hoofd der kerk geworden; dat was de zaak op z'n kop zetten, dat was revolutionair.

Ons gaan nie in op die "onbetamelijke" (De Wilde, s.j.:54) regspraak van die Provinsiale Bestuur, die tronkstraf, verswaring van De Cock se boete, twee jaar opskorting van salaris en verhaal van proseskosse nie. De Cock het tevergeefs probeer om die koning tot ander insigte te beweeg (Bos, 1939:266-271) en bly protesteer dat hy oor sy gereformeerde geloof vervolg word. Die Provinsiale Kerkbestuur het De Cock op 29 Mei as predikant afgesit.

Die Evangeliese Gesange van 1807 het vir die Sinodale Kommissie die sjibbolet geword om die verset teen die nuwe bedeling van 1816 uit te ken. Die Kommissie het die afsetting van De Cock bekragtig omdat hy sy standpunt oor die Gesange nie wou herroep nie, maar versoek het om die aangeleentheid in die lig van die Skrif uit te maak. Die versuim om op iemand se gewete voor God te antwoord, voer Kuyper later aan as wettige rede vir 'n kerklike breuk (1883:127 e.v., 140). Rullman (1916:137) sê tereg dat kerkeenheid hier slegs deur gehoorsaamheid aan kerkbesture bepaal is.

De Cock en sy kerkraad publiseer na ruggespraak met Scholte op 14 Oktober te Ulrum 'n *Acte van afscheiding of wederkeering* (vgl. Keizer, 1934: 574 e.v.). Hulle breek eenheid met die organisasie van die NHK om een te bly met wat die NHK tradisioneel op grond van Gods Woord geglo het. Hulle beskuldig die NHK van verbastering van die sakramente en verwaarlosing van leertug terwyl hulle geliefde predikant aan 'n Roomse en "hoogst onrechmatig(e) en ongoddelijke schorsing" onderwerp is. Hulle oordeel "uit dit alles tezamen genomen" dat "de NHK niet de ware, maar de valsche Kerk is ...", terwyl "wederkeer" beteken dat hulle eenheid wil onderhou met alle ware gereformeerdes wat Gods Woord, die Drie Formuliere van Eenheid, "de aloude kerkelike liturgie" en kerkregering volgens die Dordtse Kerkorde onderskryf.

Die Akte is gebore as reaksie teen die kragte van die staat en kerkbesture wat die eenheid van die NHK as struktuur in die verligte eeu wou verseker (vgl. Bos, 1939:278 e.v., 1940:1 e.v., 1942:9 e.v., 1946:56 e.v.) en staan gevolglik as die *Afskeiding van 1834* bekend. Tegelykertyd straal uit die Akte ook geestelike krag wat na ware eenheid (ekumene) in daadwerklike en gekwalifiseerde geloof soek. Aan die wortel van die problematiek knaag die vraag: wat bepaal die wese van kerklike eenheid, struktuur of geloof? Is enige breuk met die struktuur middelpuntvliedende skeuring of lê in die afskeiding 'n diep innerlike soeke na ware eenheid ingebed?

Die Afskeidingsakte staan ook onder invloed van die kerkbegrip van die Reglement van 1816. Die kenmerke van die ware kerk (art. 29 NGB), wat klaarblyklik eie is aan 'n plaaslike kerk, word in die Akte vir die eerste maal op die eenheid van 'n kerkgenootskap toegepas. Afgesien daarvan dat dit daarin te ver gaan (Kersten, 1947:11) en daar nie soos by Calvyn (*Institusie*, 4.2.12) tussen kerk en bestuur onderskei word nie, verstaan die Akte onder 'kerk' 'n genootskaplike struktuur en nie die gelowiges self soos in die Belydenis verwoord nie (NGB 27-29). Die idee van die kerk as 'n objektiewe instituut het in 1816 in Nederland gekom om te bly.

5. Soeke na eenheid binne die Afskeiding van 1834

Oor die afskeiding sê Bouwman (s.j.:41) die volgende:

Bij de Afscheiding is in het geheel niet gehandeld naar een vastgesteld plan, er is niet gehandeld naar een kerkrechtelijke methode ... De Afscheiding was niet voorbereid maar werd geboren ... Er was een honger naar het zuiver woord van God. Men sprak in de kleine kringen, die slechts zelden het voorrecht hadden een dienaar des Woords in hun midden te hebben, veel met elkander over den toestand van kerk en volk, men las in de gezelschappen naast den Bijbel goede oude schrijvers ... Schrijvers als Calvijn, Ursinus, Brakel, Comrie

Tereg het Groen van Prinsterer met sy *Maatregelen tegen de Afscheiding* (1837) aangetoon dat die mense nie kerk of staat wou benadeel nie, maar deur liefde vir Christus en die belydende kerk gedryf was.

The depth dimension of the 1834 Secession was the *motive to return ...* In the concept of 'return' we hear something of 'conversion', of a turning back to the teaching of the Fathers which had been neglected far too long (Van 't Spijker, 1992:78).

Die predikante soos De Cock (1834), Scholte (1834), Van Rhee (1834), Meerburg (1835), Brummelkamp (1835), Van Velzen (1836) en Ledeboer (1840), asook "kleine luyden" wat deur die bestuursliggame van die NHK geskors is, het saam in die gees van die Nadere Reformasie van die 17de eeu 'n front gevorm teen die vrysinnige liberalisme, naturalisme en idealisme (Honders, 1964:21 e.v.). Binne die Afscheiding was daar ook aksentverskille. Scholte met sy Lutherse agtergrond koester 'n meer piëtistiese en independentistiese aanslag. Sommige uit die oefenaar- en konventikelkringe het weer sterk die bedorwe aard van die mens, die verskil tussen inwendige en uitwendige roeping en die onderskeid tussen sigbare en onsigbare kerk op die spits gedryf (Kersten, 1947:15). Party het gere-deneer dat iemand van sy verkiesing eers seker kan wees nadat hy van God bewys ontvang het dat God hom lief het. Waar sommige die ervaring benadruk, het ander soos Van Velzen 'n meer objektiewe kessionele en juridiese aanslag gehad wat met die latere Doleansie ooreenstem (Van 't Spijker, 1992:82-86).

Die "subjectivistiese en individualistiese" aspekte (Veenhof, 1959:7, vgl. 13-18) en selfs die "kleinmenselike faktore" (Van Brummelen, 1972:14) soos spanning tussen 'n wettiese Drentse en 'n ruimer ireniese Gelderse party veroorsaak binne die Afscheiding ook faktore wat eenstemmigheid verhoed.

In Maart 1836 vergader die eerste Sinode van "de Gereformeerde Kerk in Nederland" op die basis van eenheid in die leer, diens en kerkreging van die Dordtse Sinode van 1618/19. Hulle ontken dat hulle "een nieuwe Kerk vormden. Zij waren de oude Nederlandse Gereformeerde Kerk, die al hare rechten had" (Kersten, 1947:13; Rullman, 1915:38). Toe Scholte hierna die Dordtse Kerkorde wysig vir sy onderhandelinge met die owerheid, het 'n hewige protes hom gou die eksperiment laat vaar. Toe die koning in 1836 begin om aan gemeentes verlof te gee om te vergader, mits hulle die aanspraak om die historiese NHK voort te sit laat en erken dat hulle van die Hervormde kerk *afgeskei* het, verkry Scholte in Februarie 1839 regte vir die "Christelik Afscheidene Gemeente te Utrecht". Ander gemeentes volg spoedig sy pragmatiese voorbeeld, maar ander meen dat met hierdie daad die identiteit met die historiese gereformeerde kerk prysgegee word.

Die tweede Sinode in Utrecht 1837 doen van die historiese naam "Gereformeerde Kerk" afstand en aanvaar die naam Christelike Afsgekeie Gereformeerde Kerk van Nederland (CAGKN). Aan die naam *Afsgekeie Kerk* het 'n stigma gekleef sodat predikante van die Kaapse en Transvaalse Kerke oor dié naam in Nederland nie die kerkvereniging wat die owerheid met die Gereformeerdes in 1859 verlang het, wou bevorder nie (vgl. Spoelstra, 1963:46, 197).

'n Aantal "gemeenten onder het kruis" wou nie die kompromis met die owerheid en daarom die naam *Afsgekeie Kerk* aanvaar nie. Tog het die afsgekeie groepe ook na mekaar gesoek. In 1854 loods die groepe saam 'n opleidingskursus vir predikante te Kampen, en werk saam op die basis van eenheid in geloof. Die owerheid het in 1868 sy voorskrif oor die naam "afgeskeie kerk" teruggetrek. In 1869 verenig die CAGKN met die "Gemeenten onder het kruis" onder die naam *Christelijk Gereformeerde Kerk in Nederland (CGKN)*. Hoewel hulle na die Dordtse Kerkorde wou terugkeer, is die Reglement van die CGKN in 1869 deur die kerkbegrip van 1816 beïnvloed (vgl. Deddens, 1986:100; artt. 1-6).

Die strukturele begrip van eenheid vind in dieselfde jaar in die GKSA weerklank wanneer ds. D. Postma die CGKN navolg en ook hier die naam *Gereformeerde kerk in Zuid Afrika* voorstel "omdat de kerk in de verschillende landen één geheel uitmaakt" (GKSA, 1869:13.) Die genootskaplike kerkbegrip speel verder sy rol wanneer die GKSA die NHK in Transvaal *holus bolus* tot valse kerk verklaar omdat die CGKN dit as voorwaarde stel om die GKSA te kan erken (GKSA, 1869:13, 24 e.v., 37, 44-47; Spoelstra, 1963:191). Die dolerende kerke sou in 1886 teen hierdie skematisme van die CGKN standpunt inneem.

'n Paar *Gemeenten onder het kruis* het in 1869 nie deel van die CGKN gevorm nie maar as die *Gereformeerden Gemeenten* en as *Oud-Gereformeerde Gemeenten* van Ledeboer voortbestaan (Kersten, 1947:25-40; Rasker, 1974: 69). Ten spyte van die groot mate van eenheid in leer, diens en tug het verskillende pogings van die CGKN om met die *Gemeenten* te verenig misluk, omdat die *gemeenten* hulle eie etos of "gans andere geest" (Kersten, 1947:75) binne die een "Gereformeerde Gezindte" wou handhaaf (Van 't Spijker, 1974:7 e.v.).

6. Die voortgaande stryd vir kerkherstel binne die NIK

Die gesiene Réveilvolgelingen uit die hoër stand het op inkonsekwente wyse (Rasker, 1974:70) die "Vaderlandse Kerk" (NHK) "als kerk" bly vashou om die stigma van *afskieding* te ontkom. Hulle wou die NHK nog langs eties-ereniese weg herstel (Kuyper, 1883:127-131; De Wilde, s.j.:57, 63 e.v.; Van Brummelen, 1972:15).

Ondertussen het daar gedurende die 19de eeu supra-naturalistiese (Utrecht), evangeliese (Groningen), modernistiese (Leiden) en etiese (Utrecht) rigtings gefloreer aan die Nederlandse teologiese fakulteite (Rasker, 1974:113-152). Die Sinode van die NHK verklaar in 1841 dat instemming met die gees en hoofsaak van die belydenis voldoende is. Onmiddellik het gesiene persone, waaronder die juris Groen van Prinsterer, die Sinode gevra wat met *wese* en *hoofsaak van die leer* bedoel word (Rullman, 1915:7-37; De Wilde, s.j.:93 e.v.). Daarmee begin 'n lang beredeneerde stryd oor die plek van die Konfessie in kerkwees. Die beweging uit die Réveil binne die NHK gaan weldra in 'n *juridiese* (die Doleansie) en 'n eties-ireniese rigting binne die NHK uitmekaar.

Groen van Prinsterer (1801-1876) en Heldring (1804-1876) organiseer vanaf 1845 'n vereniging genaamd *Christelike Vrienden* uit die Réveil en behandel maatskaplike en kulturele probleme in hulle blad *De Vereeniging: Christelike Stemmen*. Looman stig in 1847 die *Vereeniging ter verbreiding van de Waarheid* (1847). Wanneer ds. Meyboom in 1854 die gesag van die Skrif, die godheid van Christus en die versoening deur die bloed van Jesus loën, die klassikale bestuur hom teen 'n klag van Wormser handhaaf (Volger, 1954:24-46) en die sinodale bestuur dieselfde met die vrysinnige Zaalberg doen, organiseer die vereniging wye weerstand teen die kerklike optrede (Rullman, 1915:80-103).

Die Sinode van 1863 laat kategismusprediking aan die vryheid van predikante oor, omdat die gangbare prediking reeds van die leer in die Kategismus verskil (Rullman, 1915:103, 113 e.v.). Sommige predikante doop kinders "tot geloof, hoop en liefde" (Rullman, 1915:160; Volger, 1954:hfst. 13), gevolglik ontwikkel 'n juridiese debat oor die bevoegdheid van die kerkbesture met betrekking tot die belydenis. Groen beklemtoon dat kerkbesture nie die belydenis van die kerk kan ophef nie en in 1866 kom die *Confessionele Vereeniging* tot stand om die *belydeniskerk* van die *reglementêre kerk* te red (Rullman, 1915:146-150; Kuypers, 1934:28). Die aksent verskuif na die juridiese en Skriftuurlike reg van die gemeente teenoor die besture kragtens die Reglement van 1816.

In 1868 tree 'n *kerkeradenbond* na vore. Geleidelik verskuif die beweging vir kerkherstel die argumentspunt van die kerkbesture na "het gereformeerde beginsel van autonomie der Gemeente" en "zelfstandig optreden van Kerkeraden" (De Wilde, s.j.:129). Daarmee is die vertrekpunt van die Doleansie gegee: die kerkrade word aangespoor om die 'belydeniskerk' te laat herleef deur die modernes uit te dryf, oor hulle kansel te waak en predikante soos Meyboom en Zaalberg te weier. In 1852 het die koning hom van inmenging in kerksake onttrek en kiesreg aan die gemeentes verleen – 'n reëling wat eers in 1867 toegepas word (Rasker, 1974: 156-158).

Groen van Prinsterer soek die wese van die kerk nie in kerkbeheer nie maar in die kerkleer, sodat juis *skeiding* tussen geloof en ongeloof en nie *eenheid* nie, die kerk bepaal. Kuyper het die juridiese pad uitgewerk wat Groen gewys het (1883: 136-167), en is verwytdat hy daarmee op 'n eie kerkie, eie universiteitjie en eie partytjie afgestuur het (vgl. De Wilde s.j.:135, 140 e.v.). Groen van Prinsterer se ideaal was

... dat de Kerk een belijdende Kerk zal zijn én dat heel het volk tot haar zal behoreen. Vandaar de leus *heel de kerk en heel het volk*, het vasthouden aan *de historische kerk*, *de nationale kerk*, *de volkskerk* ... en het eenzijdig accentueeren van het verbond ten koste van verkiezing ... Door de nationale kerk hopen zij *de regeneratie van het Nederlandsche volk* te bereiken en heel het volksleven den doop der Gereformeerde Belijdenis te doen ondergaan (Honig, s.j: 496).

Kuyper kies as ideaal die juridiese en Hoedemaker die eties-irenesiese weg.

Die eties-irenesiese rigting het die besware teen die liberalisme en modernisme van die 19de eeu gedeel, maar wou teen elke prys "afscheiding van die ééne volkskerk" verny. Die eenheid van die volk noodsaak een strukturele volkskerk. Hoedemaker (1839-1910) benadruk die nasionale en strukturele eenheidsmotief in die strewe om "het gedoopte volk" te genees met die leuse van "heel de kerk, heel de land" (Honders, 1964:48; Rullman, s.j.:603).

7. Dr. Abraham Kuyper en die Amsterdamse kerkraad: die reglement van 1816

Op die vraag van Groen *Wat moeten wij doen ...* (Rullman, 1915: 165 e.v.), antwoord die jong dr. Kuyper dat kerkrade die nuwe kiesreg moet gebruik om die kerk te herstel. Die verkiesings het in 1867 landswyd ortodokse kerkrade opgelewer, terwyl modernistiese predikante die kerkbesture beheer het.

Kuyper skets met 'n brosjure *Kerkvisitatie te Utrecht in 1868* die stryd sedert 1857 om by die kerkbestuur te verneem oor watter 'belydenis' die visitatore volgens die reglement navraag doen. Hy merk op

... dat alles hier afhangt van de vraag of men tot elken prijs het *genootschap* wil handhaven, al ging daarbij de *Kerk* teloor – of wel dat men vóór alles de *Kerk* wil redden, ook al kon de rust van het *genootschap* daarbij niet ongedeerd blijven ... (Rullman, 1915:170).

Die klassikale bestuur laat 'n proses teen Kuyper vaar wanneer hy in 1870 'n beroep na Amsterdam aanneem (Rasker, 1974:174).

In Amsterdam is ook 'n ortodokse kerkraad verkies. Sommige van die ouderlinge het in 1868 formeel beswaar gemaak teen preke van modernistiese predikante. Wanneer Kuyper in 1870 beroep word, stroom mense toe om hom te hoor. Die moderne predikante troos hulle daaraan dat sy aanhang uit eenvoudige en minder bevoorregte mense bestaan en die klassikale bestuur wys 'n beswaar teen 'n vrysinnige preek af. In Maart 1872 weier 17 ouderlinge diens wanneer 'n moderne predikant preek en vra die gemeente om dieselfde te doen, terwyl moderne gemeentelede die 'vergryp' aan 'gewetensvryheid' en 'verdraagsaamheid' betreur (Rullman, 1915:176). Ondertussen het die 'verdraagsame' kerkbesture die predikante Eigeman en Van Hoogenhuyze en die hele kerkraad van Dordrecht geskors (1915:222-234).

Kuyper is in 1874 tot lid van die Nederlandse parlement verkies, maar die jong ds. G. Doedes (+1875) trek teen die Reglement van 1816 te velde en sê:

De Synode is staatscreatuur; zij vertegenwoordigt de regeering en, wil men, ook de zoogenaamde Nederlandsche Hervormde Kerk, d.i. de Synodale organisatie van 1816. Maar het kerkgenootschap, dat zoo onjuist de NHK genoemd wordt, is niets anders dan eene hiërarchie van staatsambtenaren: een mechanisme van in-elkander-sluitende besturen, aan de Hervormde gemeenten opgelegd met het doel, de levenskracht der gemeenten te verlammen (Rullman, 1915:195).

Wanneer een van die vrysinnige predikante in 1871 'n sestal jongmense 'aanneem' wat die opstanding van Christus loën, sê die kerkraad die kerkbesture die stryd aan (Rullman, 1915:178 e.v). Die jaarlikse Predikantevereniging versoek 'n kommissie van ireniese predikante om hul te adviseer hoe ouderlinge by 'aanneming' kragtens die Reglement (art. 38) kan optree om die vrysinnigheid sonder konflik met die NHK hok te slaan. Twee weke later word ook 'n *Gereformeerde Kommissie* aangewys, met as kommissielede onder andere Kuyper, die kerkregkundige Rutgers en die regsgeleerde De Savornin Lohman. Hulle roep die ouderlinge op om hulle te verset op grond van hulle Skrifmandaat teen die sinodale 'aannemingsreglement' (Rullman, 1915:210-222, 227-231, 256 e.v.).

In 1881 weier ouderlinge om diens te doen waar predikante vrysinnige katisante wil 'aanneem'. Katisante is gevolglik in ander gemeentes 'aangeneem' om daarna met 'attestasie' na Amsterdam terug te keer. Op advies van Rutgers het die kerkraad in 1885 'n vorm ontwerp waar die aansoeker wat elders aangeneem wil word of daarna attestasie wil inlewer, by implikasie die Drie Formuliere van Eenheid moes onderskryf (Rullman, 1915:251; Volger, 1954:341-373). Volgens De Wilde (s.j.:166) tree hier 'n kerk in 'n kerk na vore, terwyl Amsterdam rede- neer dat juis dié optrede die eenheid van die kerk as geloofsgemeenskap dien.

Anders as by die Afskeiding van 1834, werk Kuyper nie met die strategie om die NHK as 'n 'valse kerk' (of genootskap) te bestempel nie. Hy werk egter met die idee van *suiwerder kerkinstituten* as "alternatief van de geforceerde institutaire eenheid van de volkskerk" (Trimp, 1990:191; Van 't Spijker, 1992:89-94). Hoedemaker hou vas aan die volkskerk en lees in Kuyper se strewe na 'n suiwerder kerk die "revolutionaire van dit neocalvinisme. De organische eenheid word losgelaten ..." (Balke, 1990:206 e.v). Hy bestry Kuyper se konfessionele realisme met konfessionele idealisme (ibid:203). Waar geloof die Afskeiding van 1834 saambind, tree die aanvaarding van die formele belydenisskrifte na vore in die konflik van Amsterdam met die kerkbesture as sentrifugale en sentripetale faktor. Tussen 1834 en 1886 lê 'n merkwaardige aksentverskil.

8. Die Doleansie in 1886

In Oktober 1880 het die Vereniging vir Gereformeerde Onderwys op Gereformeerde Grondslag die Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam geopen met onder andere Kuyper, Rutgers en Hoedemaker as dosente (Rasker, 1974:180). Die VU wou predikante oplei wat die Konfessie in ere hou terwyl die Sinode daardie kandidate nie tot die kantsels van die NHK sou toelaat nie.

In 1883 wysig die Sinode die reglement vir proponente sodat hulle net met die "gees en hoofsaak" van die belydenis moet instem. Kuyper doen in *De Heraut* 'n beroep op kerkrade wat die Drie Formuliere van Eenheid as "accoord van kerkelijke gemeenschap" aanvaar om op 11 April 1883 in Amsterdam te vergader (Rasker, 1974:181-183; Rullman, 1936:9 e.v.). Die afgevaardigdes verbind hulle hier as kerkrade om die 'kerkverband' wat in 1816 gevorm is, af te breek (let op die vormlike opvatting van kerkverband) en vereis dat alle ampsdraers en toekomstige predikante weer die belydenis moet onderskryf. Waar kerkrade weier, moet die gelowiges hulle afskei en as dolerende kerk 'n eie kerkraad daarstel. Advies is gegee hoe om die kerkgoedere wetlik veilig te stel (Rullman, 1936:16 e.v.). Kuyper (1883) publiseer in dieselfde jaar sy *Tractaat van de Reformatie der Kerken* (Bouma, 1986:19). Die aksie is deur voorstanders van die reglementêre kerkeenheid sowel as aanhangers van die ireniese rigting veroordeel (De Wilde, s.j.:159; Rullman, 1915:245 e.v.).

Wanneer die kerk van Kootwijk wat lank vakant was kandidaat Houtzagers van die Vrije Universiteit beroep, moet hulle hom self eksamineer met behulp van ortodokse predikante. Twee predikante van die klassikale bestuur, vergesel van die polisie, was net te laat om sy bevestiging op 7 Februarie 1886 te verhoed. Op dieselfde dag het die kerk van Voorthuizen onder leiding van dr. W. van den Bergh buite sinodale verband getree en sodoende die 'moederkerk' van die Doleansie geword (Rullman, 1917:4-27; 1934:71-77). Hulle wou nie 'n "afgescheiden kerk" word nie. "Men scheidt zich af van de Synodale Besturen en

Organisasie, om te nauer met ... waarlijk Hervormde Gemeenten in deze landen verbonden te worden" (Rullman, 1936:99). Kort hierna het ook Kootwijk en talle ander kerke in doleansie gegaan (ibid.:94-96).

Die kerkraad van Amsterdam het in 1875 bepaal dat sensuur nie 'n kerkvoog van sy pligte onthef nie. In 1885 is aan die kerkvoogde opgedra om toe te sien dat wanneer 'n skeuring sou plaasvind, die kerkgoedere oorgedra word aan die kerkraad wat die gemeente by Gods Woord wil hou. Predikant Vos het die name van kerkraadslede wat vir die besluit gestem het aan die klassikale bestuur oorhandig en daardie vyf predikante, 42 ouderlinge en 33 diakens van Amsterdam is "ijlings" geskors en ontslaan (Rullman, 1915:264, 352; Rasker, 1974:184 e.v.). Die Sinode het in Desember die omstrede afsetting bekragtig. Die selfstandigheid van die plaaslike kerk het teen "de onverbreekbaarheid van het kerkelijk verband" te staan gekom (De Savornin Lohman & Rutgers, 1887:184; vgl. Kleyn, 1888).

Die 'afgesette' kerkraadslede het op 8 Desember 1886 hulle vonnis nietig verklaar (Rullman, 1915:350 e.v.) op grond daarvan dat hulle niks teen die Koning van die Kerk, Jesus Christus, gedoen het nie en derhalwe onregmatig ontslaan is (Rullman, 1915:253). Hulle kerkraad het 'n kerklike kongres vir 11 Januarie 1887 saamgeroep om die verskil tussen die Reglement van 1816 en 'n Bybelse kerkinrigting uit te wys.

Spoedig het 76 predikante, 200 kerke en sowat 200,000 lidmate met die Doleansie saamgegaan (Rullman, 1917; 1934:71-121; De Wilde, s.j.:200-203). Wie die eenheid van die volkskerk verabsoluteer het, het die Doleansie veroordeel as 'n vlug in independentisme (De Wilde, s.j.:202,214,226) op sterkte van 'n "separatistiese versplinteringsgedagte" (Engelbrecht, 1953:17 e.v., 138).

Die kerke van Kootwijk, Voorthuizen en Reitsum het reeds op 16 Junie 1886 eenheid met die CGKN gesoek. Hulle ontken egter dat eenheid van "kerkverband is gelegen in de gemeenschappelijke onderwerping *aan die reglementen* en die eenheid van *belijdenis* is wel wenschelijk, maar het kan toch als die ontbreekt". Hulle glo dat "gemeenschappelijke onderwerping aan de *belijdenis* is voor ons kerkverband het ééne onmisbare; de *kerkelijke vormen* is dan wel wenschelijk, maar het *kan toch ook wel* als die ontbreekt" (De Savornin Lohman & Rutgers, 1887:25). In die sinode van 1897 sê die dolerende kerke:

De plaatselijke Kerken zijn naar goddelijke recht gehouden en verbonden om niet independentistisch op zichzelf te blijven bestaan, maar zich onderling te verbonden en saam te plaatsen onder het eenige zeggenschap van den Koning der Kerk (Kaajan, 1934:195 e.v.).

Hulle het eenheid egter nie gesoek in 'n *universitas personae* nie, maar in 'n konfederatiewe *universitas ecclesiarum*, waarin kerke deur middel van geloofs-briewe hulle laat verteenwoordig (Kaajan, 1934:207). Hulle sou hierin meer "de-

mocratisch" wees en selfs die CGKN sou meer "hierarchiesch" gewees het (Mak – in Snaterse, 1992:3).

9. Soeke na eenheid tussen die CGKN en NGK 1886-1892

Die CGKN het uit die staanspoor besef dat "de vergadering der geloovigen en in zijn in den wortel der historische Gereformeerde Kerken dezer natie" hulle een maak en tot kerklike gemeenskap verplig (Kraan, 1934:235). Bavinck beklemtoon dat geloof eenheid bepaal:

Faith is catholic, is not bound to any time or place, nor to any land or people; it can enter into all circumstances ... then we cannot close ourselves off in ecclesiastical area and in separation from the one universal Christian church ... (Van 't Spijker, 1992:76).

Die dolerende kerke het reeds in die middel van 1887 deputate benoem om op geskikte wyse "de gedeeldheid die thans bestaat, om te zetten in een wederzijdsch pogen tot saamwerking" (Kraan, 1934:236). Op verskillende plekke het plaaslike kerke onder mekaar begin korrespondeer.

Die Sinode van die CGKN te Assen het in 1888 met behulp van sterk leiers soos H. Bavinck 'n voorneme tot eenheid uitgereik en daarin skuld bely vir harde woorde wat oor die Dolerendes geval het. Hulle Afskeiding van 1834 was juis gerig op

... de openbaring en herstelling der kerkelike eenheid ... Wij hebben ons gescheiden ... niet van de ware Gereformeerden; integendeel reiken wij die allen bij dezen de broederhand en verzoeken de hunne terug, om te onderhouden de gemeenschap der heiligen, vereenigd door één geloof, door één doop en door éénen Geest.

Hoe paradoksaal ook al, die Afskeiding is gedra deur

... eenheid van Schrift en belijdenis, van Kerkenorde en Liturgie, van oorsprong en taal, naar het Woord Gods eenheid van kerkelijk leven ook eischt ... Dat alle gescheiden leven tusschen zonen van hetzelfde huis als zonde geoordeeld is voor God en dat wij daarom wederzijds niet rusten mogen, eer datgene wat ons vereent, getriumfeerd heeft over wat ons scheidt (aangehaal deur Kraan, 1934:241, Sinode CGKN art. 71).

Etosverskille was die moeilikste om uit te stryk. Op genootskaplike patroon het die dolerende kerke in 1888 die naam *Nederduitse Gereformeerde Kerken* (NGK) aanvaar. Hulle regverdig die "doleantie" juridies en verwerp die beginsel van 'separatisme', waarmee die Afskeiding in 1834 die NHK tot 'valse kerk' verklaar het. Volgens die Dolerendes is die basiese eenheid vir die Doleansie in die plaaslike kerke geleë, terwyl die Reglement van die CGKN van 1869 soos dié

van 1816, van 'n genootskap uitgaan. Verder het verskille oor infra- en supralapsarisme, die wenslikheid dat die dolerende kerkraad langs die kerkraad van die CGKN op dieselfde plek voortbestaan, en die vraag waar teologiese opleiding gaan plaasvind, om die deur geloer. Vereniging kon plaasvind deur bestaande kerkrade te behou terwyl gesamentlik in klassisse en sinodes vergader word (Kraan, 1934:237-252; Doekes, 1986:50).

Die CGKN het die Dolerendes verwyt dat hulle die situasie in die NHK so lank kon verdra en die oorheersende kerkregtelike en juridiese aksent van die Doleansie was vir die CGKN vreemd (Kraan, 1934:249-252). Verder konfronteer die predikante Van Lingen en Wisse die Sinode van die CGKN in 1891 met besware teen moontlike kerkvereniging. Hulle voer aan dat die manslidmate nie oor vereniging gestem het nie, huweliksliefde nog nie plaaslik tussen die onderskeie kerkrade ontwikkel het nie, die Doleansie op ander beginsels en metodes as die Afskeiding berus en dat sekere dolerende predikante se opvattinge oor wedergeboorte en doop te rasoneel was. Hierdie besware het uit 'n bepaalde "geaardheid van de gereformeerde vroomheid" of "spiritualiteit" opgekom (Van 't Spijker, 1993). Die CGKN het egter in weerwil van die weerstand voortgegaan (Kraan, 1934:259-261).

Kuyper (1890) weeg *Separatie en Doleantie* teen mekaar op, maar hy neem egter nie die Skrif of Konfessie (NGB 27-32) wat deur die Doleansie hoog aangeslaan is as norm nie (vgl. Kuyper, 1890:64 e.v.; Kraan, 1934:247-251). Hy skei ook *onsighare* en *sighare* kerk en praat dualisties van die kerk as *instituut* en die kerk as *organisme*. Hy werk soos die Reglement van 1816 met 'n sekulêre geïnstutueerde kerk, gebaseer op kerkreg en "rechtsverhoudingen, die door menschen voor den dienst der kerk in leven zijn geroepen" (Kuyper, 1890:4 e.v., 30). Hierdie *kerk* is 'n instituut waarvan iemand "lid zijn"; hy kan "uit dit instituut" tree en "tot een nieuw instituut behoort" (1890:30). Gesag berus prakties in "de vergadering van geloovigen" (1890:10). Kuyper bring gesag nie met Christus of die Woord in verband nie (vgl. Spoelstra, 1992).

Waar Bavinck van 'n geestelike roeping van die gelowige uitgaan, werk Kuyper met 'n kerkregtelike amp van die gelowige (1890:26 e.v., 44) – 'n uitgangspunt wat juridies beteken om lid te wees van die kerk. Hy dring nie deur tot die wesenlike teologiese kritiek teen die Reglement van 1816 nie en hy verwyt die Afskeiding van 1834 dat hulle die "instituut eenvoudig liet voor wat het was, en er een afscheidsbrief aan zond" (1890:35). Die "historiese kerk", NHK, NGK en CGKN is vir Kuyper eintlik maar kerkgenootskappe sodat hy liever van *kerkhereniging* wil praat as van "de vereeniging dier beide reeksen van geïnstutueerde kerken ... tot één kerkelijk geheel in gemeenschappelijke classicale en synodale vergaderingen" (1890:62; Kraan, 1934:251). Die Nederlandse Gereformeerde gesindes het in die dualisme en dilemma van "onze kerk" en "zijn

Kerk" (Van 't Spijker, 1974:86) begin vasval. Die impak van die kerkbegrip in die Reglement van 1816 was geweldig.

Die kerkvereniging was besig om op etosverskille te strand totdat die NGK (3de Sinode, art. 55) by die verskille verbygestuur het en die Drie Formuliere van Eenheid en die Dordtse Kerkorde as basis vir kerkvereniging aangebied het. Die Sinode van die CGKN te Leeuwarden (1891) het die Dordtse Kerkorde in die plek van die Reglement van 1869 aanvaar en kragtens die "eenheid in Gereformeerde belijdenis en kerkregeering tot Kerkelijke Vereniging met de Ned. Geref. Kerken" oorgegaan (Kraan, 1934:253).

In die simboliese handdruk van Kuyper en Van Andel in die Sinode van die NGK (1891) het die soeke na innerlike eenheid getriomfeer. Die laaste hindernisse was die teologiese opleiding en die 'naam' wat die "vereenigde kerken zou dragen" (Kraan, 1934:258). Die twee voorvoegsels is weggelaat en die naam *Gereformeerde Kerken in Nederland* is aanvaar (Rullman, 1917:344). Ten opsigte van die opleiding van predikante is die beginsel van kerklike opleiding (Kampen) sowel as dié van akademiese opleiding aan 'n selfstandige Universiteit (Amsterdam) (Rullman, 1917:322 e.v.) aanvaar. Moontlik het die kiem van die breuk van 1944 in die verskil tussen 'n meer geloofsbevindelik kerklike en 'n rasioneel akademiese aksent gelê (vgl. Runia, 1992:5).

Op 17 Junie 1892 het die eerste Generale Sinode van die Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) in Amsterdam byeengekom.

10. Slotsom

Die kerkvereniging van 1892 tussen kerkgemeenskappe uit die Afskeiding van 1834 en die Doleansie van 1886 geskied op grond van die erkenning van die reformatoriese geloofsgemeenskap wat in die Réveil lewendig was. Die kerkvereniging vorm 'n anakronisme in die 19de eeu met die veelvuldige middelpuntvliedende voorbeelde waar juis die aksent op eenheid in die kerk as genootskap gelei het tot die uitdryf van andersdenkendes en tot die stigting van *nie kerkgenootskappe* om eie standpunte te beveilig. Die idee uit die *Aufklärung* en Reglement van 1816 het aan Nederland 'n verdeelde werklikheid van *tien maal* gereformeerde besorg (vgl. Van 't Spijker, 1974). In daardie werklikheid vorm die kerkvereniging van 1892 'n uitsondering.

Runia (1992:5) ontken dat die huidige GKN bevindelikheid mis. Die geskiedenis van die verenigde GKN na 1892 het beredeneerde en gemotiveerde aandag vir die "kerk als organisme" laat ontwaak – 'n aksent wat gelei het tot organisasies met die oog op inspraak in owerheid, samelewing, skool, wetenskap en arbeidsverhoudinge (vgl. Trimp, 1990:192). Tog mag die geskiedenis moontlik ook uitwys dat die GKN in 1892 spanning tussen *beleefde geloof* uit die Afskeiding

(Kampen) en *beredeneerde geloof* uit die Doleansie (VU, Amsterdam) geërf het. Die spanning en neiging tot kerkskeuring tree in die 20ste eeu weer aan die lig. Daardeur word weer 'n strewe na eenheid met die NHK opgewek. Die aksent op blote institusionele eenheid laat mev. Vos-Thomas, afgevaardigde na die Sinode van die GKN in 1992 sê dat "gereformeerde zijn nu betekend voor haar: er alles aan doen om de Gereformeerde Kerken zo snel mogelijk op te heffen" om in "een Europese Protestantse Kerk" aan "een soort nasionalisme" te kan ontkom (Snaterse, 1992:3). Die aksent op die institusionele en die afwesigheid van geloofsbevinning spreek vir homself uit hierdie opmerking.

Bibliografie

- BALKE, W. 1990. Hoedemaker, Gunning, Kraemer & Van Ruler. (*In* Van 't Spijker W., Balke W., Exalto K., Van Driel L. red. *De Kerk* Kampen : De Groot Goudriaan p. 202-230.)
- BOS, F.L. 1939. Argiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834. Kampen : Kok. Deel I. Voorgeschiedenis (1822-1834) Kampen : Kok. 1940. Deel II. October 1834 – eind 1835. 1942. Deel III. Eind 1835 – Oct 1836. 1946. Deel IV. October 1836-1869.
- BOUMA, H. 1986. Wederkeer in Doleantie. (*In* Deddens, D. & Kamphuis, J. red. *Doleantie – Wederkeer*. Haarlem : Vijlbrief p. 9-33.)
- BOUWMAN, H. 1928. Gereformeerde Kerkrecht. Deel I. Kampen : Kok.
- BOUWMAN, H. s.j. *Afgescheidenen*. Christelike Encyclopaedie voor het Nederlandsche volk. Kampen : Kok. p. 41-45.
- BOUWMAN, M. 1937. Voetius over het gezag der Synoden. Amsterdam : VU. (Proefskrif.)
- BROWN, E. 1991. Die hervertolking van die paradigma in verband met die kollegialisme om die Afrikaanse kerke kerkregtelik te verstaan. Referaat. Pretoria : KWSA. Januarie 1991.
- DE SAVORNIN LOHMAN, A.F. & RUTGERS, F.L. 1887. De rechtsbevoegdheid onzer plaatselijken kerken. Amsterdam : Wormser.
- DE WILDE, s.j. Geschiedenis van de Afscheiding en Doleantie van Hervormd standpunt gezien. Wageningen : Voorman.
- DEDDENS, D. 1986. Het Doleantiekerkrecht en de Afgescheidenen. (*In* Deddens, D. & Kamphuis, J. red. *Doleantie – Wederkeer*. Haarlem : Vijlbrief. p. 57-150.)
- DOEKES, L. 1986. Het is mijn moeder. (*In* Deddens, D. & Kamphuis, J. red. *Doleantie – Wederkeer*. Haarlem : Vijlbrief. p. 35-56.)
- ENGELBRECHT, S.P. 1953. Geschiedenis van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. Pretoria : HAUM.
- GKSA. 1869. Handelingen van de vierde algemeene synodale kerkvergadering zamengesteld uit al de gereformeerde gemeenten van Zuid-Afrika. Kaapstad : Saul Solomon.
- HANEKOM, T.N. 1951. Die liberale rigting in Suid-Afrika. Stellenbosch : CSV-Boekhandel.
- HONDERS, H.J. 1964. De Gereformeerde Kerken na de Aufklärung. (*In* *Geschiedenis van de Kerk*. Band 8. Kampen : Kok. p. 5-82.)
- HONIG, A.G. s.j. *Confessioneeelen*. Christelike Encyclopaedie voor het Nederlandsche volk. Kampen : Kok.
- HOOIJER, C. 1846. Kerkelijke wetten voor de Hervormden in het Koninkrijk der Nederlanden. Zaltbommel : Noman.

- KAAJAN, H. 1934 De Doleantie en het kerkverband. (In Kuyper, H.H. & Rullman, J.C. red. De Reformatie van '86. Kampen : Kok p. 195-228.)
- KEIZER, G. 1934. De Afscheiding van 1834. Kampen : Kok.
- KERSTEN, G.H. & VAN ZWEDEN, J. 1947. Kort historisch overzicht van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland en Noord-Amerika. Utrecht : NV Drukkerij
- KLEYN, H.G. 1888. Algemeene kerk en plaatselijke gemeente: proeve van een historisch onderzoek. Dordrecht : Morks.
- KRAAN, E.D. 1934. De Doleantie en de Afscheiding. (In Kuyper, H.H. & Rullman, J.C. red. De Reformatie van '86. Kampen : Kok p. 229-266.)
- KUYPER, A. 1883. Tractaat van de reformatie der Kerken. Amsterdam : Hóveker.
- KUYPER, A. 1890. Separatie en Doleantie. Amsterdam : Wormser
- KUYPER, A. 1909. Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid. Deel 3. Kampen : Kok.
- KUYPER, H.H. 1934. Groen's strijd voor kerkherstel. (In Kuyper H.H. & Rullman J.C. red. De Reformatie van '86. Kampen : Kok p. 7-35.)
- KUYPER, H.H. & RULLMAN, J.C. red. 1934. De Reformatie van '86. Gedenkboek bij het halve-eeuwgetij der Doleantie. Kampen : Kok
- PONT, A.D. 1991. Die historiese agtergronde van ons kerklike reg. Deel 2. Pretoria : Kital
- RASKER, A.J. 1974. De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de 19de en 20ste eeuw. Kampen : Kok
- RULLMAN, J.C. 1915. De strijd voor kerkherstel in de Nederlandsch Hervormde Kerk der 19de eeuw. Amsterdam : Kirchner.
- RULLMAN, J.C. 1916. De Afscheiding in de Nederlandsche Hervormde Kerk der 19de eeuw. Amsterdam : Kirchner
- RULLMAN, J.C. 1917. De Doleantie in de Nederlandsch Hervormde Kerk der 19de eeuw. Amsterdam : Kirchner.
- RULLMAN, J.C. 1934. Losgemaakte kerken. (In Kuyper, H.H. & Rullman, J.C. red. De Reformatie van '86. Kampen : Kok p. 71-121.)
- RULLMAN, J.C. 1936. Doleantie stemmen. Kampen : Kok
- RULLMAN, J.C. sj. *Hoedemaker (Philippus Jacobus)*. Christelijke Encyclopaedie voor het Nederlandsche volk. Kampen : Kok p. 602-604.
- RUNIA, K. 1992. In samen op weg zó niet met elkaar omgaan. *Centraal Weekblad*, 40(22) :5
- RUTGERS, F.L. 1882. Het Kerkverband der Nederlandsche Gereformeerde Kerken, gelijk dat gekend wordt uit de Handelingen van den Amsterdamschen Kerkeraad in den aanvang der 17e eeuw. Amsterdam : Kruyt
- RUTGERS, F.L. 1894. Het Kerkrecht in zoover het de Kerk met het recht in verband brengt. Amsterdam : Wormser
- SCHROTENBOER, P.G. 1992. Catholicity and Secession. A Dilemma? Kampen : Kok
- SNATERSE, A. 1992. Een eeuw Gereformeerde Kerken is genoeg geweest. *Centraal Weekblad* :3, Mei.
- SNYMAN, W.J. 1977. Nuwe en ou dinge "Uit die skat van die koninkryk". Potchefstroom : Pro Rege.
- SPOELSTRA, B. 1963. Die Doppers in Suid-Afrika 1760-1899. Kaapstad : Nasionale Boekhandel.
- SPOELSTRA, B. 1967. Die gesag van meerdere kerkvergaderings. *In die Skriflig*, 1(3):23-34, Junie.
- SPOELSTRA, B. 1986. Het ons kerkwees in strukture gestol? *Hervormde Teologiese Studies*, 42(1) 94-109
- SPOELSTRA, B. 1989. Gereformeerde kerkreg en kerkregering. Hammanskraal : Teologiese Skool.

- SPOELSTRA, B. 1992. Op soek na 'n duidelike reformatoriese paradigma vir kerklike gesag. *Hervormde Teologiese Studies*, 48 (3/4):901-921.
- TRIMP, C. 1990. De Kerk bij A. Kuiper en K. Schilder. (In Van 't Spijker W., Balke W., Exalto K., Van Driel L. red. De Kerk. Kampen : De Groot Goudriaan. p. 187-201.)
- VAN AARDE, A.G. 1987. Gedagtes oor die begin van die kerk, – 'n geskiedenis van versoennende verskeidenheid. *Hervormde Teologiese Studies*, 43(3):325-351
- VAN AARDE, A.G. 1989. 'n Nuwe-Testamentiese begroting van die eenheid van die kerk en die eis om kerkeenheid vandag. *Hervormde Teologiese Studies*, 45 (2):461-475.
- VAN BRUMMELEN A. 1972. De tijd rijpe (In Tukker, W.L. red. Gewoon Hervormd. Kok : Kampen. p. 11-17.)
- VAN DER VYVER, G.C.P. 1959. Professor Dirk Postma 1818-1990. Potchefstroom : Pro Rege.
- VAN LOON, J.C.A. 1942. Het Algemeen Reglement van 1816. Wageningen. Proefskrif.
- VAN 'T SPIJKER, W. 1974. Eenheid in verskeidenheid? Identiteitskrisis binne die Gereformeerde Gezindte. Kampen : Kok.
- VAN 'T SPIJKER, W. 1992. Catholicity of the Church in the Secession (1834) and in the Doleantie (1886). (In Schrotenboer, P.G. ed. Catholicity and Secession. A Dilemma? Kampen : Kok. p. 76-95.)
- VAN 'T SPIJKER, W. 1993. Dogmatiese aspekte van het voortbestaan van de Christelike Gereformeerde Kerk in 1892. Enkele notities. *In die Skriflig*, 27(2):179-197.
- VEENHOF, C. 1959. Prediking en uitverkiezing. Kampen : Kok.
- VOLGER, W. 1954. Om de vrijheid van de kerk. Achtergrond en ontstaan van de Doleantie. Kampen : Kok.

